

Systém sociálního zabezpečení v ČR

Pojem sociálního zabezpečení

Historickými předchůdci pojmu byly pojmy *chudinská péče*; *sociální správa* (social administration); *sociální péče* (social welfare). Zmíněné pojmy jsou produktem evropské společnosti od 16. století.

Pokud se na problém zaměříme ve zkratce od prvobytně pospolné společnosti, tak nejprve péče o potřebné obstarávala rodová společenství. V otrokářské společnosti si svobodné obyvatelstvo začalo vytvářet spolky za účelem podpory v nemoci nebo při úmrtí. Až tehdy, kdy snižování ekonomické úrovně začalo ohrožovat stabilitu společnosti, byly konány různé akce směřující ke zlepšení situace chudých (chléb a hry ve starém Římě). Ve středověku byla péče o chudé záležitostí církve a různých podpůrných spolků jednotlivých cechů (např. horníci). V 19. století pak funkci cechů postupně přebíraly podpůrné spolky průmyslových závodů. Paralelně lze pozorovat přechod řešení sociálních otázek z církve na vrchnost a dále na obce a stát.

Dnes chápeme sociální zabezpečení a sociální péči jako **social welfare state** (volně přeloženo jako sociální blahobyt), který se uskutečňuje zpravidla sociálním a zdravotním pojištěním, státními podporami a sociální pomocí občanů.

Spočívá ve státním donucení subjektů ke konání (povinné pojištění), vlastní činnosti státu (podpora, pomoc, služby) a podpoře činnosti jiných subjektů (soukromoprávní iniciativy spolků, církevní pomoc apod.).

Zabezpečení je poskytováno ve formě dávek nebo služeb.

Pokud jde o samotné **právo sociálního zabezpečení**, můžeme říci, že se vydělilo z pracovního práva v tom momentě, kdy úsilí státu překročilo hranice chudinské péče a začalo s nucením lidí, aby se postarali o prostředky na budoucí sociální události v rámci veřejného práva.

Dalším důležitým pojmem je **sociální politika** (social policy), kterou chápeme jako soustavné a cílevědomé úsilí jednotlivých sociálních subjektů o změnu nebo o udržení a fungování sociálního systému. Řízení společnosti vedoucí k zajištění potřebné životní úrovně obyvatel. Projevuje se rozhodováním (i nerozhodováním) a činnostmi (případně nečinností) a vytváří i mění právo sociálního zabezpečení. Tvůrcem sociální politiky je stát.

Zabezpečení občanů v nepříznivých sociálních situacích (nemoc/ úraz/ invalidita/ mateřství/ stáří) je problémem každé společnosti.

Na formu a úroveň přijatých řešení mají vliv ekonomické možnosti společnosti; demografická struktura obyvatel; etické a morální názory; zájem občanů na řešení.

Můžete se také setkat s pojmem **záchranná sociální síť** (social safety net), jejíž význam odpovídá přímo zmíněnému pojmu, když se jedná o soustavu sociálních dávek a služeb pro lidi v existenční krizi.

Cíl sociálního zabezpečení

Cílem je regulace odpovědnosti občana za svou budoucnost a stanovení míry a forem solidarity mezi občany. Stát v sociálních událostech své občany podporuje finančně, věcně nebo službou, aby tak zabránil sociálnímu napětí ve společnosti.

Obsah sociálního zabezpečení

Sociální zabezpečení poskytuje lidem pomoc v případě nenadálých i očekávaných **sociálních událostí**. Sociální událost je ne/příznivá životní situace, kterou člověk nezvládá sám svými prostředky.

- 1) nemoc (porucha zdraví)
- 2) pracovní neschopnost (nemocí, úrazem)
- 3) dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav (osoba není schopna postarat se sama o sebe)
- 4) invalidita (porucha zdraví částečně nebo plně ztíží výkon pracovní činnosti)
- 5) těhotenství a mateřství
- 6) nezaopatřenost dítěte
- 7) dosažení určitého věku
- 8) smrt
- 9) nedostatečný příjem
- 10) pracovní úraz a nemoc z povolání

Financování sociálního zabezpečení

Každý moderní stát poskytuje svým občanům ochranu před finančními důsledky různých sociálních událostí.

- a. stát zabezpečuje sám (odvádění daní, přerozdělení ve vyplácení dávek)
- b. lze ponechat na jednotlivci (úspory, soukromé životní spoření, rodina)
- c. kombinovaně stát a jednatlivec (sociální pojištění, občan povinně pojišťuje sám sebe, či jej pojišťuje někdo jiný – zaměstnavatel, stát)

V **České republice** byl od roku 1918 uplatňován pojišťovací princip.

Po roce 1948 převzal péči o občany stát.

Po roce 1989 bylo zřejmé, že bude potřeba veřejné finance reformovat. Můžeme hovořit o postupném přechodu od sociálního zabezpečení k sociálnímu pojištění.

Přelom 20. a 21. století charakterizuje legislativně aktivní činnost, přijímání řady nových zákonů. Je zdůrazňována nutnost důchodové reformy (prozatím žádné velké změny) a nutnost reformy veřejných financí.

Pilíře sociálního zabezpečení

A. sociální pojištění

Povinný sociální systém, kterým se občan sám (případně někdo jiný občana) zajišťuje pro případ budoucí sociální události. Zákon stanoví věcný i osobní rozsah (tzn. kdo platí a za co se proplácí). V současném světě nejrozšířenější institucionální forma.

B. sociální podpora či zaopatření

Poskytování dávek v případech definovaných zákonem nebo smlouvou, tedy finanční převody ve prospěch těch, kdo splnili podmínky vzniku nároku, aniž si tento nárok „koupili“ placením zvláštních příspěvků nebo ho získali splněním stanovených hranic potřebnosti. Jedná se o soustavu zaopatřovacích dávek. Situace, kdy dávka náleží, jsou definovány státem. Do tohoto systému poživatel přímo nepřispívá. V některých případech probíhá testování příjmu. U nás systém státní sociální podpory.

C. sociální pomoc

Označuje jednu z nejstarších forem přerozdělení, kdy nějaký subjekt poskytuje pomoc těm, kteří ji prokazatelně potřebují. Poskytuje se např. občanům ve stavu hmotné nouze. Zákonem upravený nedistributivní systém, zákon stanoví způsob ověřování potřebnosti, poživatel dávky do systému finančně nepřispívá. Sociální pomoc se soustřeďuje na dlouhodobě nezaměstnané, starší občany, zdravotně postižené, standardní nízkopříjmové a rozvrácené rodiny, občany v krizi.

sociální služby

Jsou druhem sociální péče poskytované konáním (službou) státní (obecní) instituce ve prospěch jiné osoby. Jde o činnost ve prospěch občanů poskytované veřejnoprávní institucí přímo; z prostředků veřejnoprávní instituce za její podpory soukromoprávními institucemi; soukromoprávními institucemi, zpravidla konající s akreditací či licencí státu a za jeho odborného dohledu. Sociální služby mohou být poskytovány bezúplatně nebo za úplatu.

Zdravotní pojištění

Důležitou součástí systému českého zdravotnictví a podmínkou jeho fungování je veřejné zdravotní pojištění. Jde o pojištění všeobecně platné, na jehož základě se podle platné právní úpravy poskytuje oprávněným osobám zdravotní péče hrazená z prostředků tohoto povinného pojištění.

Ze zdravotního pojištění se hradí zdravotní péče poskytnutá pojištěncům s cílem zachovat nebo zlepšit jejich zdravotní stav.

princip sociální solidarity pojištěnců – solidarita bohatých s chudými, solidarita zdravých s nemocnými

každý je pojištěn u zdravotní pojišťovny, kterou si vybere

pojistné na veřejné zdravotní pojištění je finanční částka, kterou jsou všichni jeho plátcí povinni platit, a to zpravidla jednotlivě za kalendářní měsíce
regulační poplatky

Financování

- základním zdrojem financování je zdravotní pojištění
- uplatňuje se princip vzájemnosti a solidarity
- je za něj poskytována zdravotní péče
- co se hradí/nehradí je upraveno zákonem

Právní úprava

č. 31 Listiny základních práv a svobod¹

zákon č. 48/1997 Sb., o veřejném zdravotním pojištění

zákon č. 592/1992 Sb., o veřejném zdravotním pojištění

Nemocenské pojištění

Nemocenské pojištění je jednou z významných složek, která slouží k finančnímu zabezpečení osob v případě vzniku sociální události, jako je např. nemoc, úraz, těhotenství nebo mateřství.

Nemocenské pojištění je určeno především pro ekonomicky činné občany a je pojištěním, které při splnění stanovených podmínek vzniká přímo ze zákona.

1. z důvodu nemoci – nemocenské poskytované při *dočasné* pracovní neschopnosti; ošetřovné.
2. z důvodu mateřství – vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství poskytovaný těhotným ženám a matkám do konce devátého měsíce po porodu, jestliže byly převedeny na jinou práci. Peněžité pomoci v mateřství poskytované z důvodu mateřství.

Účastníci nemocenského pojištění jsou zaměstnanci (pracovní poměr nebo poměr obdobný).

Účast OSVČ je dobrovolná. Z nemocenského pojištění pak OSVČ náleží, při splnění zákonem stanovených podmínek, nemocenské a peněžité pomoci v mateřství.

¹ „Každý má právo na ochranu zdraví. Občané mají na základě veřejného pojištění na bezplatnou zdravotní péči a na zdravotní pomůcky za podmínek, které stanoví zákon.“

Důchodové pojištění

Důchodové pojištění má v České republice dlouholetou tradici. Je typická účast prakticky *všech ekonomicky aktivních osob* na důchodovém pojištění. Mezi další principy patří princip *jednotné úpravy* (pro všechny skupiny vydělávajících – zaměstnanci, OSVČ, osoby ve služebním poměru apod.). Charakteristická je dále *povinná účast* (občan se nemůže vyvázat, nemůže např. přestat platit pojistné, např. proto, že má dostatek prostředků pro zabezpečení vlastní osoby ve stáří). Může se však naopak přihlásit k dobrovolné účasti na důchodovém pojištění. Na důchodové pojištění se platí *stanovené pojistné*. Princip zásluhovosti je však v důchodovém pojištění uplatňován v omezené míře (stanoveny hranice). Uplatňuje se ale princip solidarity, a to především u pojištěnců s vyššími příjmy s pojištěnci s nižšími příjmy (v praxi se projevuje především ve způsobu stanovení výše důchodu, neboť od určité výše se základ pro výpočet důchodu redukuje, tj. nezohledňuje se plně). Dále se v důchodovém pojištění uplatňuje solidarita osob ekonomicky aktivních s osobami, které pobírají důchody, neboť vybrané pojistné na důchodové pojištění slouží k úhradě vyplácených důchodů; uplatňuje se tedy princip tzv. průběžného financování (vybrané pojistné se průběžně spotřebovává a nevytvářejí se kapitálové fondy, někdy se hovoří o tzv. mezigenerační solidaritě).

Starobní důchod – má nahradit ztrátu nebo omezení pracovního příjmu, které jsou způsobeny věkem jako sociální událostí. Mezi základní podmínky patří věková podmínka a podmínka potřebné doby pojištění.

Invalidní důchod – určeno pro občany, kteří ztratili způsobilost pracovat z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu. Plně invalidní je pojištěnec, jehož schopnost vydělávat poklesla nejméně o 66%. Částečně invalidní je pojištěnec, jehož schopnost poklesla nejméně o 33%. Mezi základní podmínky opět patří doba pojištění a zdravotní stav. (invalidé z mládí – byli invalidní před 18 rokem věku).

Důchod pozůstalých – patří historicky mezi nejstarší dávky. Vdovský důchod náleží vdově vždy po dobu jednoho roku od smrti manžela (jedná se o tzv. bezpodmínečný nárok). Za určitých podmínek trvá nárok na vdovský důchod i po uplynutí jednoho roku (např. pečuje-li o nezaopatřené dítě). Vdovec má nárok na vdovecký důchod po své manželce za obdobných podmínek. Na sirotčí důchod má nárok nezaopatřené dítě, zemřel-li rodič. V případě úmrtí obou rodičů vzniká nárok na sirotčí důchod po každém z rodičů.

Financování sociálního pojištění (nemocenské + důchodové)

- sociální pojištění můžeme pro naše potřeby definovat jako nemocenské a důchodové pojištění
- výdaje na nemocenské a důchodové pojištění jsou výdaji hrazenými ze státního rozpočtu obecně, proto také pojistné na sociální zabezpečení je příjmem státního rozpočtu

Právní úprava

zákon č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti

zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění

Státní sociální podpora

Dávkami státní sociální podpory se stát podílí na krytí nákladů na výživu a ostatní osobní potřeby dětí a rodin a také nákladů spojených s některými dalšími sociálními situacemi, je-li jejich poskytnutí z ekonomického a sociálního hlediska důvodné.

Systém tvoří sedm dávek, tři jsou poskytovány v závislosti na výši příjmu v rodině, ostatní jsou nezávislé.

1. Dávky testované (means-tested)

- a. Přídavek na dítě
- b. Sociální příplatek
- c. Příspěvek na bydlení

2. Dávky netestované

- a. Rodičovský příspěvek
- b. Dávky pěstounské péče
- c. Porodné
- d. Pohřebné

Pro vznik nároku na dávky ssp musí být splněna řada podmínek stanovených zákonem. Je to především trvalý pobyt na území ČR, výše příjmu v tzv. rozhodném období, nezaopatřenost dítěte, zdravotní stav dítěte atp. Zjišťuje se rodinný příjem – společně posuzované osoby.

Přídavek na dítě – opakující se dávka, která je určena nezaopatřeným dětem. Přídavek na dítě se pohybuje v závislosti na příjmu v rodině (podle věku v rozmezí od 500 do 700 Kč/měsíčně).

Sociální příplatek – účelem dávky je přispět rodinám s nízkými příjmy na náklady související s výchovou a výživou nezaopatřených dětí. Nárok na sociální příplatek má rodič. Nelze ho přiznat samostatně žijícímu nezaopatřenému dítěti, a to ani tehdy, jde-li o osiřelé zletilé dítě.

Příspěvek na bydlení – účelem této dávky je to přispět rodinám, i bezdětným nebo jednotlivcům na náklady spojené s bydlením.

Rodičovský příspěvek – účelem je zlepšit podmínky rodiny pečující o malé děti. S účinností od 1. 1. 2008 došlo k zásadní změně koncepce právní úpravy. Byla zavedena tzv. třírychlostní rodičovská dovolená.

1. Do dvou let věku dítěte ve zvýšené výměře (11.400 Kč)
Podmínkou je zavčas požádat a mít nárok na peněžitou pomoc v mateřství v odpovídající výši.
2. Do tří let věku dítěte v základní výměře (7.600 Kč)
Podmínkou je zavčas požádat a mít nárok na peněžitou pomoc v mateřství vůbec.
3. Do čtyř let věku dítěte nejprve v základní výměře (7.600 Kč do 21 měsíců věku dítěte) a v návaznosti na to ve snížené výměře (3.800 Kč od 21 měsíců věku dítěte)
Víceméně bez podmínek.

Již jednou provedenou volbu nelze měnit. Musí být splněna podmínka osobní celodenní a řádné péče o dítě. Pozor na souběh výplaty rodičovského příspěvku a příspěvku na péči (je-li dítě zdravotně postižené) – výplata rodičovského příspěvku se krátí. Dle současné právní úpravy při narození dalšího dítěte nepřechází automaticky nárok na další dítě, ale je třeba změnu ohlásit úřadu, aby byl příspěvek vyplácen na nejmladší dítě v rodině.

Dávky pěstounské péče – jsou určeny k zajištění pěstounské péče.

Porodné – jednorázová dávka, jejímž účelem je přispět na zvýšené náklady související s narozením dítěte. Současně 13.000/dítě.

Pohřebné – účelem je přispět na náklady související s vypravením pohřbu. Nárok na pohřebné má osoba, která vypravila pohřeb

a) dítěti, které bylo ke dni smrti nezaopatřeným dítětem, nebo

b) osobě, která byla ke dni smrti rodičem nezaopatřeného dítěte, jestliže dítě nebo osoba uvedená v písmenu b) měly trvalý pobyt na území České republiky. Výše pohřebného je 5000 Kč.

Financování - státní sociální podpora

- financování ze státního rozpočtu
- neplatí se pojistné

Právní úprava

zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře

Sociální pomoc

Sociální pomoc lze chápat jako poslední síť sociální ochrany, resp. „záchranné sociální sítě“. Od dalších dvou subsystémů (pilířů) sociálního zabezpečení se liší následovně. Osobní rozsah – dotýká se jen určité, poměrně malé části populace. Sociální události jsou velmi často řešeny formou sociálních služeb (dávky jsou v tomto systému poskytovány v hmotné nouzi nebo účelově). Při rozhodování je zde velká míra správního uvážení správního úřadu. Zdroje financování bývají především transfery ze státního rozpočtu (není pojištění).

Charakteristické pak je vysoká míra individualizace, rovněž subsidiarita (nastupuje, až když není pomoci jinde). Nepřispívá se zvlášť a předem, ovšem někdy je třeba úhrada i ze strany uživatele služby. Je zde vysoká míra solidarity (bohatí s chudými a zdraví s nemocnými). Pod pojem sociální pomoci lze **podřadit systém pomoci v hmotné nouzi a systém sociálních služeb.**

Pomoc v hmotné nouzi – účelem tohoto systému je pomoci osobám s nedostatečnými příjmy tyto příjmy zvýšit nad hranici hmotné nouze, a tak zabránit jejich setrvání v situaci hmotné nouze a tedy i sociálnímu vyloučení. Právní úpravu provází idea, že pracující osoba se má mít lépe než ta, která nepracuje, popřípadě se práci vyhýbá. Systém pomoci v hmotné nouzi rovněž obsahuje určité motivační prvky (zkoumá se např. snaha zvýšit příjem vlastní prací apod.). Kdo je v hmotné nouzi určí zákon, zároveň je stanoveno v jakých případech lze osobu, jež nesplňuje definiční podmínky za osobu v hmotné nouzi přece jen považovat.

Příspěvek na živobytí – měla by sloužit k zabezpečení základních životních potřeb.

Doplatek na bydlení – účelem je doplatit osobě v hmotné nouzi do částky na živobytí její příjem v případě, že tento nedosahuje částky na živobytí po zaplacení odůvodněných nákladů na bydlení. Nárok má vlastník nebo nájemce bytu, který jej užívá k trvalému bydlení.

Mimořádná okamžitá pomoc – jednorázová dávka a náleží osobě, jíž hrozí vážná újma na zdraví a nesplnila podmínky hmotné nouze. Rovněž pokud ji postihla mimořádná vážná událost (povodeň), příp. je zde ohrožení sociálním vyloučením apod.

Sociální služby – charakteristické znaky nové koncepce sociálních služeb jsou následující. Primární je poskytnutí relevantních informací osobě, která se ocitla v nepříznivé situaci (tak, aby mohla řešit sama, vlastními silami). Teprve pokud takové info nestačí, nastupují sociální služby. Sociální služby mají být individualizované (šité na míru klientovi), mají být aktivační a podporovat samostatnost. V novém zákoně je upraven i příspěvek na péči jako dávka, jejímž prostřednictvím má být péče o osobu zajištěna. Byla přijata nová kategorizace služeb (služby jsou děleny na služby sociální péče a služby sociální prevence). Do vztahu mezi poskytovatelem a příjemcem sociálních služeb byl zaveden smluvní princip (o poskytování služeb se uzavírá smlouva). Pro poskytovatele sociálních služeb byl zaveden systém registrace u krajských úřadů, bez které nelze služby provozovat. Zákon stanoví předpoklady pro výkon povolání sociálního pracovníka.

Příspěvek na péči – koncepce odpovídá koncepci „dotace na hlavu“. Hlavní myšlenkou je, že osobě, která potřebuje pomoc při zvládnutí běžných životních úkonů, bude přidělován určitý finanční příspěvek z veřejného rozpočtu, a bude pak na rozhodnutí příjemce, jak tento příspěvek použije a které služby a od jakého subjektu si „nakoupí“.

Závislost na pomoci jiné fyzické osoby se stanoví ve 4 stupních:

- lehká závislost
- středně těžká závislost
- těžká závislost
- úplná závislost

Míra závislosti se určí počtem úkonů vyjmenovaných v zákoně, které osoba není samostatně schopna zvládat. Přitom se hodnotí:

- schopnost péče o vlastní osobu
- soběstačnost

Financování a právní úprava - sociální pomoc

1. systém pomoci v hmotné nouzi – zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi
náklady na dávky hradí stát
vyplácí úřady, prostředky získávají formou každoroční dotace, o kterou žádají
2. systém sociálních služeb – zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách
 - a. příspěvek na péči
hrazeno ze státního rozpočtu, poskytují obecní úřady
 - b. sociální služby
poskytují se osobám bez úhrady nebo za částečnou úhradu nákladů
je zde vícezdrojové financování (úhrada; dotace z rozpočtu; dotace ze zdrojů obcí a krajů; sami poskytovatelé sociálních služeb; programy v rámci EU)
3. systém sociální péče – zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení
konkretizuje vyhláška č. 182/1991 Sb.
úhrady jsou prováděny ze státního rozpočtu

Užitečné odkazy

- www.mpsv.cz
- www.mzcr.cz
- www.ochrance.cz
- www.cssz.cz
- www.ferovanemocnice.cz
- www.aperio.cz

Zdroj

Tröster, P. a kol. Právo sociálního zabezpečení. Praha, 2008